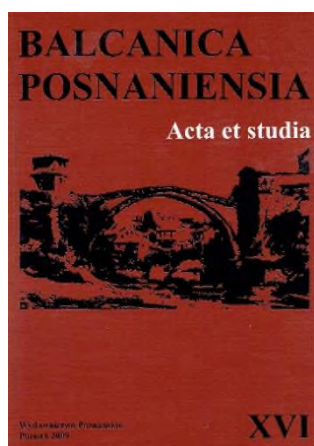

Paszkiewicz Jędrzej, rec. książki: Barbara Jelavich, *Historia Bałkanów: wiek XX*, Kraków 2005, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, ss. 492, mapy, indeks rzeczowy, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2009, t. 16, s. 147–150.

<https://doi.org/10.14746/bp.2009.16.13>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/54951>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

RECENZJE

Barbara Jelavich, *Historia Bałkanów: wiek XX*, Kraków 2005, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, ss. 492, mapy, indeks rzeczowy.

Monografia autorstwa Barbary Jelavich, poświęcona dwudziestowiecznym dziejom Półwyspu Bałkańskiego, stanowi część dwutomowego studium na temat przemian społeczno-politycznych, organizujących tożsamość historyczną tamtejszych narodów: Albańczyków, Chorwatów, Czarnogórców, Greków, Rumunów, Serbów, Słoweńców i Turków. W pierwszej części, poświęconej dziejom Bałkanów w XVIII i XIX wieku, Autorka w syntetyczny sposób nakreśliła okoliczności wewnętrzne i międzynarodowe, towarzyszące narodzinom oraz ewolucji ruchów narodowych, które doprowadziły do ustanowienia współczesnych państw bałkańskich. Istotnym elementem tych rozważań była analiza rzeczywistości społeczno-politycznej w cesarstwie habsburskim i Turcji osmańskiej, mocarstwach terytorialnie obejmujących Bałkany. Studium poświęcone historii dwudziestowiecznej regionu w dużej mierze stanowi rozwinięcie rozważań na temat społeczno-politycznych i ideologicznych podstaw współczesnej państwowości na Bałkanach. Można je również uznać za zamkniętą całość, która wprowadza czytelnika w specyfikę najnowszych dziejów narodów oraz krajów całego regionu. Aby całościowo wyjaśnić ich charakter, Autorka przywołała w monografii dzieje Europy Południowo-Wschodniej z drugiej połowy XIX stulecia. Słusznie wyszła z założenia, że najważniejsze kwestie polityczne, społeczne czy ekonomiczne, organizujące sytuację na Bałkanach w XX wieku, miały swe podłoże w procesach związanych z kształtowaniem się wspólnot narodowych, a także istniejących do tej pory organizmów państwowych. Odnosiły się one zarówno do zagadnień powiązanych z integracją wewnętrzną i ekspansją terytorialną tamtejszych państw, jak i z rywalizacją polityczno-ekonomiczną o kontrolę nad regionem, prowadzonej przez mocarstwa.

Na rynku polskim obie części *Historii Bałkanów* pojawiły się dopiero kilkanaście lat po ich amerykańskiej premierze. Z tego powodu monografia jest, z punktu widzenia współczesnego odbiorcy, niepełna. Chronologicznie kończy się na latach osiemdziesiątych XX wieku, nie obejmuje wydarzeń oraz procesów, które doprowadziły do dekonstrukcji systemu komunistycznego i rozpadu państwa jugosłowiańskiego. Nie zmienia to jednak faktu, że Autorka zdołała w syntetyczny sposób stworzyć wieloaspektowy obraz Bałkanów, zarówno jako regionu historycznego, jak i kulturowego. Zwróciła uwagę czytelnika na tradycje poszczególnych państw, narodów i kultur narodowych oraz na rolę całego regionu w dziejach politycznych współczesnej Europy. Walorem omawianej książki jest również i to, że jest ona jedynym jak do tej pory na polskim rynku wydawniczym tak kompleksowym omówieniem najnowszych dziejów Półwyspu Bałkańskiego.

Warto dodać, że monografia ta, uznawana za dzieło życia B. Jelavich, była plonem jej wieloletniej pracy naukowej, której celem było stworzenie studium wprowadzającego nie obeznanego z Bałkanami czytelnika w skomplikowane zagadnienia dotyczące dziejów obszaru kojarzonego w Stanach Zjednoczonych zazwyczaj z Europą Wschodnią. Z tego powodu obszar Bałkanów, rozumianych jako region historyczny, został przez Autorkę nakreślony

dość szeroko. Są to ziemie Europy Południowo-Wschodniej, zasiedlone przez narody południowosłowiańskie, a także tereny etnicznie lub historycznie albańskie, greckie, rumuńskie oraz tureckie.

Autorkę interesuje przede wszystkim problematyka polityczno-społeczna. Na marginesie rozważań umieściła ona sprawy ekonomiczne, ograniczając ich omówienie do najważniejszych wydarzeń ściśle powiązanych z kwestiami politycznymi. Dużo miejsca poświęciła europejskim nawiązaniom filozoficznym i ideologicznym, które współorganizowały świadomość narodowo-państwową ludów bałkańskich i silnie określiły charakter odniesień w regionie. Zwykle są one omawiane w kontekście ogólniejszych działań państw twórczych. Autorka niejednokrotnie zwraca uwagę, że integrujące się na Bałkanach wspólnoty etniczne poszukiwały w tzw. cywilizacji zachodnioeuropejskiej inspiracji wspomagających, w warunkach braku odpowiednich rozwiązań na miejscu, proces organizowania się ich w państwa o charakterze narodowym. O ile jednak sprawy europejskie i bałkańskie zajmują równoważne miejsce w charakterystyce historii Bałkanów w pierwszych czterech dekadach XX wieku, tak w odniesieniu do późniejszego okresu ten przedmiot rozważań zostaje zawężony. W drugiej części rozprawy Autorka skoncentrowała się już przede wszystkim na perspektywie bałkańskiej.

Monografia jest skonstruowana w oparciu o porządek chronologiczny i została podzielona na dwa zasadnicze działy. Pierwszy odnosi się do obszernego okresu, ograniczonego latami 1887-1941. Był to, zdaniem Autorki, czas, gdy na Bałkanach intensywnie rozwijały się ruchy wolnościowe i konkretyzowały się wszystkie współczesne struktury państwowo-narodowe. Aż do zawieruchy wojennej, która ogarnęła cały region w 1941 roku, kształtowały się tam systemy monarchiczne o wyraźnie narodowym charakterze. Drugi dział książki otwiera rozważania na temat udziału państw bałkańskich w II wojnie światowej, która, zdaniem Autorki, otworzyła zupełnie nowy okres w dziejach regionu, sięgający drugiej połowy stulecia aż do lat osiemdziesiątych. Uwagę czytelnika zwracają zabiegi zmierzające do ukazania dziejów Półwyspu na tle ogólniejszej historii międzynarodowej. W pierwszym dziale monografii proces kształtowania się współczesnych państw narodowych Autorka ukazała w kontekście interesów i polityki zagranicznej mocarstw: Wielkiej Brytanii, Francji, Rosji, Austro-Węgier a następnie Włoch i Niemiec. W rozdziałach dotyczących sytuacji po II wojnie światowej problematyka wewnętrzna poszczególnych państw regionu została częściowo ukazana z uwzględnieniem roli, jaką supermocarstwa, Związek Radziecki i Stany Zjednoczone, odegrały w definiowaniu ówczesnej sytuacji geopolitycznej regionu.

Kompozycja książki odzwierciedla biegłość Autorki w porządkowaniu olbrzymiej ilości informacji, danych źródłowych i statystycznych, odnoszących się do wielopłaszczyznowych dziejów rejonu bałkańskiego. Zostały one przedstawione czytelnikowi w całościowej formie, choć jednocześnie Autorka starała się uwypuklić różnorodność opisywanych zjawisk, punktując różnice w okolicznościach polityczno-społecznych czy mentalności, konfrontując ze sobą poszczególne zjawiska społeczne, wartości oraz nawiązania polityczne. Powstał w ten sposób intrygujący i zróżnicowany wewnętrznie obraz całego regionu, który daje czytelnikowi możliwość zrozumienia skomplikowanej materii spraw bałkańskich. Celowi temu służy zestawienie, w pierwszym dziale monografii, procesów rozwojowych, charakteryzujących narody i państwa bałkańskie, z polityką Austro-Węgier i imperium osmańskim pod koniec XIX stulecia. Autorka porównała, na zasadzie kontrastu, ewolucję polityczną ludów bałkańskich z północnej części Półwyspu, żyjących pod władzą Habsburgów i środkowej oraz południowej, znajdującej się pod kontrolą turecką. Nakreśliła wielostronny obraz historii narodowej chorwackiej, słoweńskiej i serbskiej w kontekście ogólniejszych przemian i wewnętrznych interakcji w ramach monarchii habsburskiej. Pieczołowicie opisała wpływ poszczególnych

ideologii i programów politycznych, zmieniających wewnętrzne oblicze monarchii, na dynamikę przemian narodowych wśród narodów południowosłowiańskich. To właśnie one miały ukształtować, w opinii Autorki, poczucie odrębności Chorwatów i Słowenców wobec polityki państw narodowych z tzw. tureckiej części Bałkanów. Równie ważna jest charakterystyka spadku, jaki pozostawiła w XX-wiecznej historii regionu Turcja osmańska, choćby na przykładzie problematyki macedońskiej, bośniackiej czy albańskiej.

Opis sprzeczności w interesach państw bałkańskich i mocarstw zdominował obraz wydarzeń I wojny światowej, na tej samej zasadzie Autorka oparła charakterystykę traktatów pokojowych i aliansów polityczno-militarnych zawartych po zakończeniu tego konfliktu. W analizie stosunku poszczególnych krajów regionu do wersalskiego systemu pokojowego, a także problemów z ich organizacją wewnętrzną, przywołane zostały społeczne i polityczne skutki Wielkiego Kryzysu. Na przykładzie państw regionu Autorka przywołała także specyfikę bałkańskich autorytaryzmów, ujawniła ich „europejskie” inspiracje i scharakteryzowała miejsce regionu w ekspansji polityczno-ekonomicznej państw Osi. Zabieg ten pozwolił na ujęcie spraw bałkańskich w kontekście tzw. wielkiej polityki, zmierzającej w drugiej połowie lat trzydziestych ku II wojnie światowej. Jak stwierdziła Autorka, choć aż do 1940 roku Bałkany znajdowały się poza centrum zainteresowania wielkich sił, przemiany, jakie zaszły wówczas w polityce światowej, wydatnie wpłynęły na nasilenie tradycyjnych bałkańskich antagonizmów, motywowanych względami narodowymi i terytorialnymi.

Dzieje regionu bałkańskiego od czasów II wojny światowej zostały podzielone w monografii na trzy ogólniejsze części tematyczne. Pierwsza przedstawia losy i rolę państw bałkańskich podczas II wojny światowej. Autorka opisuje specyfikę działań militarnych oraz strategię ruchu oporu na Bałkanach, zwracając uwagę na ideologiczne tło tych zjawisk. Kolejna część jest dedykowana procesom decydującym o pozycji państw regionu w ogólnoswiatowym układzie sił po II wojnie światowej. Autorka opisała wydarzenia greckiej wojny domowej, ujmując je w kontekście kształtowania się na Bałkanach zimnowojennego podziału politycznego. Wyjaśniła specyfikę konfliktu jugosłowiańsko-radzieckiego z końca lat czterdziestych XX wieku oraz albańską drogę do socjalizmu, zwracając uwagę na ich rolę w kontekście ewolucji całego bloku radzieckiego. Zdaniem B. Jelavich, podstawą procesów, które doprowadziły do uniezależnienia się Jugosławii i Albanii spod kurateli ZSRR, były dążenia miejscowych elit partyjnych, by dostosować ogólne wartości, wyrażane w ideologii komunistycznej i mające współorganizować powojenny porządek światowy, do specyficznych odniesień społeczno-politycznych na Bałkanach. W książce wyjaśnione zostały również rozmaite aspekty polityki wewnętrznej i zagranicznej w wydaniu poszczególnych reżimów komunistycznych. Czytelnik zyskuje w ten sposób orientację na temat różnic między komunizmem w wydaniu bułgarskim, rumuńskim i albańskim, a tzw. jugosłowiańską wersją socjalizmu. Uzupełniając polityczny obraz Bałkanów w okresie zimnowojennym, Autorka przybliżyła okoliczności funkcjonowania państwa greckiego po zakończeniu wojny domowej. Zwróciła uwagę na dwuznaczną, jej zdaniem, rolę Stanów Zjednoczonych w porządkowaniu spraw wewnętrznych w Grecji. W jej opinii politykę USA wobec tego kraju wyznaczały interesy mocarstwowe, a nie potrzeby czy bezpieczeństwo samych Greków. Grecja była traktowana przez administrację amerykańską jako ważny element ogólnoswiatowej układanki do momentu, gdy po wyjściu titowskiej Jugosławii z bloku radzieckiego na Bałkanach zmalało realne zagrożenie komunistyczną ekspansją w kierunku śródziemnomorskim. Gdy naciski ze strony ZSRR na Bałkanach osłabły, strona amerykańska zmniejszyła i tak niewystarczającą wcześniej, zdaniem Autorki, pomoc finansową dla Grecji, a aby utrzymać wpływ na sytuację w tym państwie, selektywnie wspierała wybrane środowiska polityczno-wojskowe, nierzadko o zapędach antydemokratycznych. Autorka słusznie podkreśla, że region bałkański miał

instrumentalne znaczenie w polityce obu supermocarstw. Żadne z nich nie przywiązywało też, zwłaszcza po sfinalizowaniu wojny domowej w Grecji oraz zakończeniu konfliktu jugosłowiańsko-radzieckiego, większej uwagi do roli Bałkanów w polityce ogólnoswiatowej.

Mimo krytycznej oceny na temat wpływów zewnętrznych na sytuację polityczną regionu bałkańskiego w XX wieku książka autorstwa B. Jelavich prezentuje raczej neutralny, wolny od ideologicznych ocen obraz dziejów. Akcentuje doniosłą rolę, jaką na historyczną specyfikę regionu wywarły dziewiętnasto- i dwudziestowieczne koncepcje polityczne. Wyjaśnia rewolucyjną specyfikę tamtejszego systemu komunistycznego, nie zapominając o silnych tradycjach ruchów chłopskich, aktywnie wpływających na sytuację wewnętrzną w poszczególnych państwach. Autorka słusznie zwraca także uwagę na szczególnie ważną rolę ideologii nacjonalistycznych, nierzadko o szowinistycznym zabarwieniu, w kształtowaniu relacji politycznych w całym regionie. Prorocze w kontekście wojny jugosłowiańskiej z początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku jest stwierdzenie, że nacjonaści nie tylko rywalizowali z ideologiami o charakterze rewolucyjnym, ale i potrafili na nie, w poszczególnych okresach XX wieku, aktywnie wpływać. Autorka dowodzi, że charakter odniesień politycznych na Bałkanach po II wojnie światowej, mimo bardzo zideologizowanego, ze względu na trwającą wówczas zimną wojnę, charakteru, rozwijał się pod silną presją miejscowych odniesień etnicznych. Uniemożliwiło to pokojowe rozwiązanie problemów związanych z realizacją praw mniejszości narodowych, etnicznych bądź religijnych i doprowadziło do eskalacji różnorodnych antagonizmów wewnętrznych. W efekcie, jak podkreśla B. Jelavich, nacjonalistyczne podejście do rzeczywistości społecznej wyrzeźbiło zarówno lewicowe, jak i prawicowe ideologie na Bałkanach, a tamtejsze nacjonalizmy okazały się najbardziej wpływowymi siłami politycznymi, determinującymi ewolucję polityczną wszystkich państw bałkańskich. Należy przyznać, że niewystarczającą uwagę Autorka zwraca jednak na skutki, jakie dla zmian wewnętrznych w omawianych krajach miała aktywność poszczególnych mniejszości narodowych i religijnych, walczących o odrębny status polityczny. W analizie dominują raczej rozważania na temat podziałów ideologicznych, które do lat osiemdziesiątych XX wieku, w warunkach dwubiegunowego podziału świata, były postrzegane jako główne determinanty ówczesnej sytuacji politycznej na Bałkanach. Kwestie narodowościowe zostały umieszczone w tym obrazie na drugim planie. Uczucie niedosytu odnosi się także do bibliografii, która składa się wyłącznie z publikacji anglojęzycznych, wydanych do początku lat osiemdziesiątych. Szkoda, że polski wydawca nie pokusił się o uzupełnienie spisu tej literatury, choćby tylko anglojęzycznej, o najważniejsze tytuły, wydane po ukazaniu się pierwszego wydania książki.

Mimo tych uwag należy podkreślić, że prezentowana monografia prezentuje znakomity przykład studium o charakterze przekrojowym. Jest dynamicznym i przyciągającym uwagę czytelnika spojrzeniem na skomplikowane dzieje całego regionu bałkańskiego. Nie jest przeładowana dyskusją, rzeczowo oddaje obraz procesów i wydarzeń historycznych. Autorka dowiodła znakomitej znajomości złożonej problematyki, a także biegłości w selekcji informacji. Kompetentnie przetłumaczony na język polski wykład ukazuje Bałkany jako integralną część europejskiej historii. Zwraca uwagę na ich wyjątkowość i akcentuje wagę zewnętrznych oddziaływań na jego polityczną specyfikę.

Jędrzej Paszkiewicz